

„MINTHA ELÉRZÉKENYÜLTEM VOLNA”

Markó Béla: *Egy mondat a szabadságról*

Az erdélyi születésű Markó Béla irodalmi útkeresése az 1960-as évek végén indult el. Kibontakozása másoktól függetlenül, de az erdélyi *Forrás*-nemzedék vonzáskörében történt, párhuzamosan a híres könyvsorozat harmadik generációjának (*Szócs Géza, Egyed Péter, Tamás Gáspár Miklós* stb.) 1970–80-as évekbeli megjelenésével. Már a költői pálya első szakaszát is a formabontó kísérletezés és a kötött formák iránti fogékonyság kettőssége jellemezte. Az 1990-es évek körül úgy tűnt, hogy a *Mindenki autóbúsa* (1989), az *Égő évek* (1989), *A Kiűzetés a számítógépből* (1991) és az *Érintések* (1994) című köteteivel a pályája csúcsára ért, sokoldalú költészete kiteljesedni látszott. Ám az 1989-es romániai forradalom és rendszerváltás teljesen átrajzolta a költő egyenletesen haladó pályáivét. Markó aktív közéleti szerepet vállalt, és igen jelentős politikai karriert épített fel: 1993–2011 között az RMDSZ elnöke, 2004–2007, valamint 2009–2012 között Románia miniszterelnök-helyettese volt. A politikai pálya fellendülésével költői ambíciói egyre inkább háttérbe szorultak; irodalmi tevékenysége hosszú-hosszú ideig szinte csak gyermekversek és különböző témájú esszék írására, a korábbi művei gondozására és újradadására (például *Szétszedett világ*, 2000), valamint a *Látó* folyóirat szerkesztői munkálataira korlátozódott. Mindezek tükrében volt különösen izgalmas Markó 2010 körüli irodalmi visszatérése, mely nyilván összefüggött a politikai életből való fokozatos kivonulásával.¹ A visszatérés óta a kritika rendre poétikai fellendülést és gazdagodást emleget – itt említendő a szerző haikukönyve (*Fűszál a sziklán*, 2014) és második virágzását élő szonettköltészete (*Amit az ördög jóváhagy*, 2019). A legnagyobb újdonságot mégis a – nevezzük így – közéleti lírája (*Csatolmány*, 2013; *Kerítés*, 2016) jelentette, mely nem függetleníthető a 2010-es évektől felélénkülő – valamiképpen a politikai költészet lehetőségeit tematizálni kívánó – poétikai és teoretikus diskurzusoktól sem.² Végül Markó lírája a 2018-ban kiadott *Bocsáss meg, Ginsberg* című verseskötetben tovább erősödött; a nagy terjedelmű, személyes és közösségi beszédmódot szintetizáló szabadversei (például a címadó) fokozták a gyanút, hogy nem mindennapi költészet van kibontakozóban. E hosszúra nyúlt, vázlatos visszatekintés azt kívánja visszafogottan érzékeltetni, hogy az idén megjelent, *Egy mondat a szabadságról* című verseskötetben öt évtized hullámozó intenzitását, de rendkívül sokoldalú és termékeny poétikai munkája teljesedik ki, mely nem választható el a költő politikai életútjától sem, s amely nemcsak Markó életművének, hanem a kortárs líra egészének is kiemelkedő darabja.

¹ Elek Tibor: *Markó Béla költői világa*, Csíkszereda, Bookart, 2014. 5–94.

² Uo., 145–201.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2020
177 oldal, 3500 Ft

Már a Kalligram Kiadó szerkesztőjével, Mészáros Sándorral közösen kigondolt³ címvasztás is nagyszabású poétikai igényekre vall. A címadó Illyés Gyula-parafrazis nem egyszerű formai átköltés: a lírai én számára ugyanis nem a nagy költőelőd zengzetes szavai adják a mértéket, hanem a fia egy derűlátó politikai pillanatban elhangzott szavai: „Apu, én mostantól szívesen tanulom / a románt” (*Egy mondat a szabadságról* – 136.). A szerző ebben a kettősségben kapcsolódik elődjéhez: elfogadja a hazáról szóló, olykor patetikus beszédmód érvényességét, azonban visszautasítja az azzal járó, társadalom fölött álló váteszszerepet, személyessé formálva ezzel a klasszikus hazafias tematikát. Mellékesen megjegyzendő, hogy Illyés Gyula evidens igazodási pont a meg-megújulni látszó kortárs közéleti lírában. Figyelemre méltó Bán Zoltán András 2012-ben megjelent, *Édes hazám* című, kortárs politikai költeményeket összegyűjtő antológiáról írt kritikája, melyben külön tanulmányt javasol annak a különös jelenségnek a vizsgálatára, hogy a gyűjtemény versei mehökkentő mennyiségben kapcsolódnak a nagy Illyés-műhöz.⁴ Markó azonban nem csak egy hagyományhoz és egy ahhoz kapcsolódó lírai vonulathoz csatlakozik. A cím utal egy jóval korábbi, még az *Érintésben* megtalálható, *Egy mondat a szeretetről* című költeményre, illetve egy azonos című 2013-as válogatáskötetre is, a téma ezáltal is a szerző személyes ügyeként, az életmű integráns részeként jelenik meg.

A kötet egy bevezető versre és további hat ciklusra tagolódik, melyek tematikailag – és olykor formailag – jól felismerhetően különülnek el egymástól, a kötet legfőbb erejét viszont éppen az adja, hogy a ciklusokra külön-külön jellemző témák erősen összemósóva, egymást tükrözve és hitelesítve jelennek meg. A kötet ciklusai közös motívumrendszerben épülnek egymásra. Más-más irányból, de ugyanazt a jelenből kiinduló tapasztalatot mesélik el, mely a múlt élményeiből építkezik, és kételyekkel telve fordul a jövő irányába.

Az *Erdélyi nyár* című nyitóvers összesűrítve mutat rá a kötet valamennyi célkitűzésére. E ponton érdemes Markó 1991-es *Az erdélyi macska* című kisesszéjének elhíresült sorait felidézni: „A véleményem: metafora. Amiről kérdeztek – Erdély –, az is egy metafora. Mi ebben a metaforában lakunk.”⁵ Markó Erdélyt jelöli meg költészete kiindulópontjaként, ez alapján definiálja pozícióját. Egyrészt ebben a metaforikus térben mutatkozik meg a lírai én hagyományhoz fűződő ambivalens viszonyulása, másrészt ebből a perspektívából válik láthatóvá a szerző társadalmi helyzete, melyen nemcsak a határon túli magyarság kisebbségi helyzetét érthetjük, hanem a hazához való kötődés újrafogalmazásának folytonos szükségét is. Harmadrészt pedig a „határontúliség” mint absztrakt tranzitélmény az élet és halál közötti léthelyzet szimbóluma, az elmúlással való szembenézés tere is. A szerző eredetiségét mutatja, ahogy a tájleírásába emeli a megszólított Petőfi Sándort és a *Szeptember végén* „bérci tetőjét” betakaró havat, majd az egész könyvön keresztül, virtuóz módon és termékenyen működteti a motívumokat, melyek egyébként a korábbi köteteknek is már meghatározó elemei voltak. „[É]n is csodálom a végtelen *rómaságot* / ahol valóban nyár a nyár, / de félek, hogy itt van nálunk / a teljes igazság, itt vagy már te is, / itt van a múlt, és itt a jövő, / akár a *bérci tetőn* a hó.” (Kiemelések az eredetiben.) (9.)

Az első három ciklus az elmúlást tematizálja különféle – egymástól szintén alig szétválasztható – megközelítésekben. A *Világítás* című verscsoport valamennyi darabja egyfajta racionális megközelítésből igyekszik feldolgozni a lassú megsemmisülés tapasztalatát, és e perspektívához keresi a nyelv különböző igazodási pontjait. A *Könyörgés a görög istenekhez* az antikvitás matematikai törvényeit, a *Fagyott kert* az időjárás kiszámíthatóságát, a *Maradék* az öregedés testi tapasztalatát, az *Oszlatás* a karhatalom logikáját (a sor folytatható) használja fel az idő tragikus múlásának kiengesztelést nyújtó racionalizálásához, azaz a halál tör-

³ Erről Markó és Mészáros tett említést a Margó Irodalmi Könyvfesztivál online kötetbemutatóján. <https://www.facebook.com/203780426317227/videos/898036104043775/> (25. perc környékétől)

⁴ Bán Zoltán András: „Megint fölszánt, magyar világ van”. *Élet és Irodalom*, 2012. július 6.

⁵ Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland – Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*, Csíkszereda, Bookart, 2018. 637.

vényszerűségének bizonyításához. Megrázóan bizarr, amikor a lírai beszélő a halott édesapja tekintetének emléke kapcsán is kísérletet tesz valamiféle rendszerszintű gondolkodásra. „Nem tudom, törvény-e ez. / Nem láttam meghalni anyámat.” (*Hagyaték* – 27.) A *Világítás* című vers a ciklus és az egész kötet egyik legjobban sikerült darabja, amely a kötetegész kontextusában akár a lírai én hagyományhoz és politikához kapcsolódó számvetésének – azaz a könyv egészének – is allegóriája lehet. „[M]intha elérzékenyültem volna. // Milyen jó, hogy felállítottuk ezt a sírkövet. / Támaszkodom apámra és anyámra.” (30.)

A *Hiszékeny test* című ciklus perspektívát vált, és a racionalitás helyett inkább a felfoghatatlan magasságok felé fordítja tekintetét; a halál misztériumát igyekszik megragadni. A költemények szimbólumrendszere elsősorban a keresztény mitológiára – az előző ciklushoz kapcsolódva hitetlen Tamás alakjára is – épül. A ciklus egyik legizgalmasabb darabja a parabola műfaját imitáló, profanizáló *Karácsonyi példabeszéd*, amely az evangéliumot egy generációváltás történeteként írja le. Zavarba ejtő természetességgel keveredik politikum és személyesség: a krisztusi megváltás keresztény tanítása, illetve az élete utolsó szakaszára készülő lírai én személyes és közösségi kudarcai. „[N]em sikerül / valóban jobbá tenni a világot, / sőt, nemhogy a világot, a saját / környezetünket sem, és akkor azt reméljük, / hogy majd a következő nemzedék.” (42.)

A *Kimentés*-ciklus a földöntúli magasságokból a hétköznapi élet szintjére ereszkedik. Az otthon, a kert, a könyvespolc, a konyhaasztal, egy múzeumlátogatás – a mindennapi élet szokványos teendői kerülnek a versek középpontjába. „Nem kevesebb, hanem több. / Több idő fogmosásra, borotválkozásra / és törölközésre. // [...] Születésem után sok-sok évtizeddel visszajön a halál, / mint a postagalamb.” (*Több* – 79.) A ciklus poétikai hozadéka, hogy a kötetre jellemző monumentalitás visszaszorul, és megjelennek a terjedelmes költemények mellett apró szösszenetnek tűnő formák is. A lírai én az elmúlás köznapi impresszióit is megfesti. Érdekes, hogy a versbeszélő számára a többnyelvűség tapasztalata is a halálra vonatkozó tanulságokat rejt magában. „[Ő]k viszont mégis nőnek látják a halált, / ismétli meg a szlovák asszony, és ez szerinte / összefügg azzal, hogy nőnemű szó a halál, / [...] de ezek szerint nemcsak életre, hanem / halálra is asszony szül minket / [...] szeretném megkérni, hogy képzeljen / majd nekem is egy olyan halált.” (*Nyelvtan* – 91–92.)

A beszédes című *Szocreál*-ciklusban finoman táguló perspektívára lehetünk figyelmesek, melyben a lírai én mikrokörnyezete válik az olykor szociografikus jegyeket is mutató költemények tárgyává. A versekben ember és természet, valamint ember és társadalom egyenlőtlen viszonya kerül szóba. Az anekdotikus költemények főhősei kiszolgáltatott állatok és nehéz sorsú, társadalom szélére sodródott emberek. A lírai énnel hasonlóan aszimmetrikus – Isten és ember viszonyára emlékeztető – a kapcsolata szerencsétlenebb sorsú embertársaival, mint egy véletlenül elgázolt menyéttel vagy eltaposott csigával. A ciklus legérdekesebb szereplője egy – a *Kerítés* című kötet óta újra és újra feltűnő – hajléktalan nő, Anna (vagy A.), akinek a keresztneve megegyezik a lírai én feleségének nevével, így a két eltérő sorsú nő egymás groteszk tükörképévé válik. A ciklus további érdekessége – ahogy arra legutóbb Kulcsár-Szabó Zoltán is felhívta a figyelmet⁶ – a lírai beszélő nyelvhez való óvatosságot, analitikus természetű viszonyulása, mely már a következő ciklus költeményeinek ágyaz meg. Nem egyszerűen explicit tanulságokat von le a nyelvből, mint azt tette az idézett *Nyelvtanban*, hanem kilátástalan küzdelmet folytat bizonyos szavak szemantikai agyonterheltségével, például a *migráns* és a *hajléktalan* szó kapcsán. „Tehát azok migránsok? / Nem egészen, csupán menekültek. / A migránsok nem menekültek? / Menekültek, persze, de ráadásul migránsok, / mert állítólag nemcsak a hazánkat, / hanem a házunkat is el fogják venni. / A-nak is ők vették el a házát? / Nem, akik elvették, nem voltak hazátlanok.” (*Magyar jelentéstan* – 111.) (E ponton az olvasó azzal a valójában

⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán: Mindannyiunkat érdekel a grammatika, *Élet és Irodalom*, 2020. október 22.

kézenfekvő, mégis elgondolkodtató ténnyel szembesül, hogy a kötet esztétikai-tematikai megoldásai és politikai-történelmi közege között ok-okozati kapcsolat áll fenn.)

A *Vaktöltény*-ciklus még tágabb perspektívájú, kifejezetten politikai töltetű verseiben a már említett politikum és személyesség radikálisabb nyelvi reflektáltság keretein belül valósul meg. A lírai én bizonyos kifejezések – például köztársaság, szabadság, forradalom – terhelhetőségére, (ki)használhatóságára kérdez rá, olyan szemantikai környezetbe emelve azokat, melyben a problémás szavak visszanyerik „eredeti” és „tiszta” jelentésüket. Ennek legerőteljesebb megvalósítása a cikluszáró *Ajakkerekítés* című vers, melyben a lírai én – Kosztolányi legszebb magyar szavakat összegyűjtő listájából kiindulva – a magyar szókinccs felidézésén keresztül vall egykori, illúzióknak bizonyuló politikai reményeiről. „[M]it tettetek a legszebb magyar szavakkal, / mit tettetek a legszebb magyar mondatokkal / [...] csak annyi maradt belőlük, hogy: *Záródnak.* / [...] De már nem *láng!* / Nem *gyöngy!* Nem *anya!* Nem *szűz!* Nem *sírok!*” (146.) A ciklus (és implicit formában az egész kötet) lényegi sajátossága: a nyelvvel való elővigyázatos és körültekintő eljárás mód, a szavak történetileg felhalmozódott jelentéseitől való vonakodás és megszabadulási kísérlet. Valamennyi költemény célja a nyelvben való reflektálatlan és problémamentes lét visszanyerése, az olvasó elragadása, az akadálytalan azonosulás nyelvi kritériumainak megteremtése, melynek eredménye a pátosz – azaz a költészet egy archaikus funkciójának visszanyerése. „Ha / forradalom van, kicsapnak medrűkből a mondatok, / és rövid időre értelme lesz ismét a beszédnek.” (*Árterület* – 135.) Ám hangsúlyozandó, hogy a végeredmény a legkevésbé sem ilyen mámoros, sőt, inkább a keserű lemondás jellemzi. A címadó vers zárata: „[i]lyen a forradalom. Kimondunk egy mondatot, / amit nem bánunk meg soha, de lassan már / magunk sem értjük, miért jutott eszünkbe” (*Egy mondat a szabadságról* – 137.).

Az utolsó ciklus a lírai én belső emigrációjának lenyomata. A kötet végére felszínre kerül némi poétikai játékoság, felbukkannak a versformák és a rímek. Megjelenik a magyar vers-hagyomány néhány nagy alakja: Ady, Babits, Kányádi, Székely János – egyszerre vitapartnerek és mértékadó elődök. A politikumból poétikum válik, a közéleti lírából ars poetica. Figyelemre méltó, ahogy a rendszerváltás előtti irodalmi élet mindennapjai felelevenednek: „[a]kkor már nem konspiráltunk. Vagy csak / a csend által. A csennel. A rejtjelezett / üzenettel. A lehallgató tiszt / pofájába vágott hallgatással. Minden / másodperce aranyat ért. Üresen jártak a gépek, / nem tudták megfejteni” (*Csend* – 153.). A ciklus címe: *A vers hatalma*. A lírai én a politika és a társadalom kérdéseire a költészet, a hagyomány és a kultúra válasszaival felel, azaz megint csak a jelentések kimozdításával, a nyelv többértelműségének felmutatásával: „hogy megfejthetetlen szótár legyünk, de aki / kinyit majd minket, mégis el-sírja magát” (*Szótár* – 173.). Ezen a területen mintha a lírai én is derülátóbb volna; a kötetzáró *A vers hatalma* című költemény utolsó sorai: „[m]ert amit kitalálsz, nem múlik el, / ha kinyílt a virág, nem hullik el, / csattog az örög kecskepatája / a macskakövön” (177.).

Összefoglalásként elmondható, hogy a kötet szembeötlő erőssége a *Bocsáss meg, Ginsberg*-típusú, nagy terjedelmű, sodró lendületű szabadversek előtérbe kerülése, melyek az élőbeszédet imitálva olykor akár több oldalt is betöltő mondatversekbe vagy rövid, szaggatott tőmondatokba szerveződnek. (Különben a *Bocsáss meg, Ginsberg* című kötet – különösen a második fele – oly mértékben kapcsolódik jelen könyv szerkezeti, képi és formai megoldásaihoz, hogy a két könyv akár egymás párjaként is értékelhető.) A túlírtág és a terjengősség kockázatát a legtöbb esetben remekül ellensúlyozza a jól megkomponált, finoman változó szempontrendszerű ciklus szerkezet. A könyv további érdeme, hogy Markó – azt hiszem, elsősorban a közéleti líra megújításán keresztül – olyan nyelvet talált, melyben egyszerre, egymás szoros összefüggésében érvényesíthetők a transzcendens, a politikai, a szociografikus, a hagyománnyal játszó vagy akár a hitvesi/házastársi költészet poétikai alakzatai. Az *Egy mondat a szabadságról* kiemelendő erénye még, hogy a látszólagos nyelvi transzparenciája mögött érzékeny reflektáltság munkál, mely – a kortárs líraesztétikai konvencióktól eltérően – akár a pátoszos retorikai beszédmódot is képes rehabilitálni.